

ढगाळ वातावरण आणि मनुष्याचे मन

वातावरणात अगदी किंचीतसा जरी बदल झाला तरी त्याचा मनुष्याच्या मनावर लगेच परिणाम होतो. खरं तर असं व्हायचं काही कारण नाही. तरीसुद्धा ते होते. वातावरण म्हणजेच सृष्टीचक्र हे त्याच्या गणिताप्रमाणे किंवा पद्धतीप्रमाणे चालत असते. मधून मधून थोडाफार त्यात बदल होत असतो. ज्यावेळेला अनपेक्षित बदल होतो त्यावेळेला माणूस आपली प्रतिक्रिया व्यक्त करतो. जसे गेल्या दोन-चार दिवसांपासून ढगाळ वातावरण निर्माण झाले होते. काही ठिकाणी पावसाचा शिडकावाही झाला. हिवाळ्यात पाऊस ही गोष्टच अनपेक्षित असते आणि लोकांना मग त्याचे आश्चर्य, कुतूहल वाटायला लागते. जो जो ऋतू ठरलेला असतो. त्या काळात तसेच वातावरण राहावे. त्या काळात जर बदल झाला तर ताबडतोब मनुष्याच्या मनावर परिणाम होतो. एक अस्वस्थताही जाणवायला लागते. ज्याप्रमाणे हिवाळ्यात पाऊस अनपेक्षित आहे किंवा उद्या उन्हाळ्यात जर कडाक्याची थंडी पडली. तर आपण लागलीच या बदलत्या वातावरणाला दोष देतो आणि हा काय प्रकार आहे याबद्दल आश्चर्यही व्यक्त करतो. याचा अर्थ असा की मनाचा आणि वातावरणाचा किंवा पर्यावरणाचा किती जवळचा संबंध आहे हे सहज सिद्ध होते. वरवर पाहिलं तर त्या गोष्टीकडे फारसे कोणाचे लक्ष जात नाही किंवा तितक्याच गंभीरपणे किंवा बारकाईने कोणी त्याचा विचारही करीत नाही. कुठे तरी समुद्रामध्ये कमी दाबाचा किंवा उच्च दाबाचा पट्टा निर्माण होतो. हवामानामध्ये फरक पडतो. हेमंत ऋतूमध्ये अपेक्षित असलेले निरभ्र आकाश ढगाळ वातावरणाने झाकले जाते. पावसाच्या थोड्याफार सरी येतात. काही ठिकाणी गारपीट होते आणि एकूणच लाभ होण्यापेक्षा नुकसानीचेच अंदाज घ्यावे लागतात. मग कुठे तरी संत्र, द्राक्षे, गहू, हरभरा या पिकांवर या ढगाळ वातावरणाचा परिणाम होतो. येऊ घातलेला आंब्याचा मोहरही गळून पडेल की काय असे वाटायला लागते. हे ढगाळ वातावरण बराच काळ राहिले तर पीकपाण्यावर कीड पसरण्याची शक्यता वाटायला लागते. त्याशिवाय रोज आपापल्या व्यवहारामध्ये उत्साहाने काम करणाऱ्या मनुष्याच्या प्रकृतीवरही त्याचा परिणाम होतो. एकूणच हवामान आणि मनुष्याचे प्रकृतीमान या दोघांमध्येही एक विशिष्ट प्रमाण ठरलेले आहे. वातावरणात प्रमाणाबाहेर बदल झाले. तर प्रकृतीवर परिणाम होतो. इतका वातावरणाचा आणि मनुष्याच्या मनाचा जिथे घनिष्ठ संबंध येतो त्यावेळेला तितक्याच संवेदनशीलतेने त्याचा विचारही करता आला पाहिजे. निसर्ग किंवा एकूण सृष्टी मनुष्याला अशा प्रकारे विवेक बाळगण्याची दृष्टी देऊ शकते. हे तरी निदान ओळखता आले पाहिजे.

थोडासा बदलही अस्वस्थ करतो

वातावरणात जेव्हा असे अचानक बदल होतात. त्यावेळी आपण अवकाळी असा शब्द वापरतो. प्रामुख्याने पावसाळा सोडून उन्हाळ्यात किंवा हिवाळ्यात पावसाच्या सरी कोसळल्या तर त्याला अवकाळी म्हटले जाते. कारण त्यातून होणाऱ्या नुकसानीमुळे मनुष्याच्या चेहऱ्यावर तर अवकाळी येतेच. त्याबरोबरच वातावरणातले संतुलन बिघडल्यामुळे अस्वस्थताही निर्माण होते. एवढेच नाहीतर उन्हाळा असो पावसाळा असो. हिवाळा असो. या तीनही ऋतूंमधले वातावरण सामान्य स्वरूपाचे राहिले तर मनुष्याचे मन अधिक उल्हसित राहते. त्यात जर का कमी जास्तपणा झाला तर

त्याचे मनुष्याच्या मनावर नैराश्याचे मळभही निर्माण होतात. उन्हाळ्यात ठराविक मर्यादेपर्यंतचे तापमान मनुष्य सहन करू शकतो. त्याच्या पलिकडे पारा वर गेला की मग कशालाही थारा राहात नाही. हे समीकरण पावसाळा आणि हिवाळा या दोनही ऋतूंना लागू पडते. या मर्यादा ओलांडल्या गेल्या की मग २६ जुलैसारखा हाहाकार घडतो आणि एखादे महानगर कसे ठप्प होते, जनजीवनाची कशी वाताहत होते, याचा एक वेगळाच अनुभव येतो. गेल्याच पंधरवड्यात अमेरिकेला थंडीने असेच गारठून टाकले. रस्त्यांवर बर्फाचे ढीग साचले. वातावरणातला हा छोटसा बदल अनेक गोष्टींना कारणीभूत ठरतो. यातून मिळणारा संदेश असा असतो की वातावरण असो की मनुष्याचे मन असो. त्याने जर आपली मर्यादा ओलांडली तर वाताहत झालीच असे समजा. म्हणूनच तर आमच्या बहिणाबाईंनी मनाचे वर्णन करताना 'मन वढाय वढाय' असा चपखल शब्दप्रयोग केला म्हणजेच या सगळ्या सृष्टीचक्राचा पहिला नियम प्रमाणबद्धता हा आहे. त्याचे एक वेळापत्रक आहे. ती प्रमाणबद्धता किंवा वेळापत्रक पाळले गेले नाही. तर लागलीच त्याचे परिणाम जाणवतात. सृष्टीचक्रात अचानक होणारा बदल मनुष्य रोखू शकत नाही, असे आपण नेहमी म्हणतो. ते मनुष्याच्या ताकदीपलीकडचे आहे असाही आपण अर्थ लावत असतो. परंतु आजच्या विज्ञानाने सगळी सृष्टी ही चैतन्यमय असल्याचा शोध लावला आहे. त्यामुळे मनात होणारे चिंतन हे वातावरणातल्या प्रत्येक घटकातल्या चैतन्याशी कुठे ना कुठे आणि कसे ना कसे संबंध साधू शकते. आपल्याकडे पिंडी ते ब्रह्मांडी असा एक शब्दप्रयोग केला जातो. याचा अर्थ तो आहे की मनुष्य आणि एकूणच विश्व याचा घनिष्ठ संबंध त्यातून दाखवला गेला.

समाजातल्या ढगाळपणाचे काय

दोन चार दिवस वातावरणात ढगाळपणा दिसून आल्याबरोबर त्याची लागलीच बातमी झाली. पावसाळा संपला म्हणून गुंडाळून ठेवलेल्या छत्र्या अचानकपणे काढाव्या लागल्या वर्षातले दहा महिने ज्या महानगरीत उकाडा असतो. तिथे स्वेटर आणि मफलरची गरज वाटू लागली आणि मग हे ढगाळ वातावरण फार दिवस राहू नये. एकूणच ते मनाला शरीराला किंवा दैनंदिन व्यवहाराला उपकारक नाही अपायकारक आहे, असे वाटू लागते. ढगाळ या शब्दामधून निरभ्रता झाकली जाते. कुठे तरी अस्पष्टता वाटत असते त्याला आपण ढगाळ हा शब्द वापरतो. त्यातून आणखी एक बारीकसा अर्थ ध्वनित होतो. तो म्हणजे अचानकपणे आलेले हे वातावरण केव्हा नाहीसे होईल हे सांगता येत नाही. त्यातून एक अविश्वास वाटत असतो. मनुष्याच्या मनाबाबतही आज अशीच ढगाळ परिस्थिती आहे. वातावरणातला ढगाळपणा कदाचित चार-आठ दिवसांत नाहीसा होतोही. परंतु समाजामध्ये असलेले अविश्वासाचे हे ढगाळ वातावरण वातावरणातल्या ढगाळपणामुळे अधिक बेचैनी निर्माण करते. कारण समाजातला कोणताही घटक आज विश्वास ठेवण्यालायक उरलेला नाही. सगळीकडेच अस्पष्टपणा अंधुकपणा जाणवत राहतो. खात्रीने काहीच सांगता येत नाही. अशा परिस्थितीत ज्याच्यावर भरोसा असतो ती आकाशातली निरभ्रताही जेव्हा झाकोळली जाते. तेव्हा ती अधिक बेचैनी निर्माण करते. यासाठीच कोणत्याच प्रकारचे ढगाळ वातावरण राहू नये, अशीच मनुष्याची इच्छा असते.